

ЛЕКЦІЯ № 7

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНО-УТОЧНЮВАЛЬНИМИ ТА ПОЯСНЮВАЛЬНИМИ ЧЛЕНАМИ

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Синтаксична природа уточнення та пояснення.
2. Речення з відокремленими уточнювальними членами.
3. Речення з відокремленими пояснювальними членами.

ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : [навч. посіб.] / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища шк., 2005. – С. 133–140.
2. Плющ М. Я. Системна організація граматичної будови української мови. Таблиці. Схеми : [навч. посіб.] / М. Я. Плющ, О. Ю. Грипас. – К. : Видавничий дім «Слово», 2015. – С. 175–176.
3. Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Синтаксис : [підручник] / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін. – К. : Знання, 2010. – 265–270 с.
4. Сучасна українська мова : [підручник] / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономарева. – 2-е вид., перероб. – К. : Либідь, 2001. – С. 237–243.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – С. 152–160.

Допоміжна

1. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – С. 229–238.
2. Загнітко А. П. Український синтаксис : навчально-практичний комплекс : [в 2 ч.] / А. П. Загнітко, М. О. Вінтонів, Л. В. Сегін. – 2-ге вид., доповн. – Донецьк–Слов'янськ : Дон НУ, 2011. – 652 с.
3. Кучеренко І. К. Актуальні проблеми граматики / І. К. Кучеренко. – Л., 2003. – С. 73, 82–94.
4. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : [навч. посіб.] / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – С. 296–319.
5. Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
6. Христіанінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі української мови : [посіб. для вчителя] / Р. О. Христіанінова. – К. : Рад. шк., 1991. – С. 116–124.

1. Синтаксична природа уточнення та пояснення

Уточнювальні компоненти у традиційній граматиці розглядали в межах відокремлених членів речення та практично ототожнювали їх. Зараз більшість лінгвістів схильні розрізняти відокремлені члени речення та уточнювально-пояснювальні компоненти, або відокремлено-уточнювальні члени речення. Вони відрізняються тим, що: 1) відокремлені члени речення містять додаткове повідомлення і характеризуються напівпредикативністю, а уточнювально-пояснювальні компоненти мають конкретизувальну семантику; 2) відокремленими можуть бути тільки другорядні члени речення, а уточнювально-пояснювальні компоненти можуть стосуватися і головних, і другорядних членів речення; 3) відокремлені члени речення приєднуються особливим напівпредикативним зв'язком, а уточнювально-пояснювальні компоненти – опосередкованим або пояснювальним зв'язком. Не всі мовознавці визнають уточнювально-пояснювальні компоненти членами речення.

Уточнювальними є члени речення, які служать для конкретизації, роз'яснення змісту якогось члена речення. Найчастіше вони звужують поняття, виражене уточнюваним словом: *Над полем, у високості, співали жайворонки* (М. Коцюбинський). Але зрідка уточнювальний член речення виражає ширше поняття, ніж уточнюваний: *На заплаві, в тихім Ірпені, одишукали скарби ми на дні* (С. Крижанівський). Уточнювальні члени речення відповідають на питання *коли саме?, відколи саме?, де саме?, куди саме?, звідки саме?, як саме?* тощо. Нерідко вони мають у своєму складі уточнювальні частки на взірць *саме, а саме*: *Це було літом, саме в жнива* (М. Коцюбинський); *Пополудні, а точніше – в раннє надвечір'я, зібралися вони велетенською зграєю й ширяли над полем між лісом і селом* (Є. Гуцало).

Пояснювальні члени речення – це компоненти, які пояснюють, конкретизують за допомогою інших слів попередній член речення: *Змістом своїм драматична поема Лесі Українки зв'язана з XVII віком, точніше з добою Руїни й Петра Дорошенка* (М. Драй-Хмара);

2. Речення з відокремлено-уточнювальними та пояснювальними компонентами

Відокремлено-уточнювальними найчастіше бувають обставини, рідше – означення:

1) обставини, зокрема часу й місця: *В жнива, у спеку, на далекому обрії біжать блакитні вівці* (Є. Гуцало); *В дитинстві, до школи, його захоплювала дитяча гра, а ідеалом здавався озброєний міліціонер* (Іван Ле); *Який шумливий світ там, за вікном!* (Лесья Українка); *Тут, на сороковому поверсі корабля-велетня, жартувати було якось не до речі* (Ю. Бедзик); *А*

вдовж тину, за старою повіткою, росли великі кущі смородини, бузини і ще якихось невідомих рослин (О. Довженко);

2) означення: *Так і прийшов з тихою, на губах, пісенькою в село* (Є. Гуцало); *Іван з Марією німо сиділи біля порожнього стола у крайній, під черепицею, хаті* (Р. Іваничук); *У чорній шапці, в доброму, сивого сукна, піджаці і в чоботях – поважно йшов він, плечем торкаючися волового плеча* (А. Головка); *Взагалі він має дивну властивість – зникати при очах, ставати зовсім не помітним і ніколи нікому не заважати* (О. Гончар)

3) прикладки: *Другий сусід мій, Григорій Шиян, вирішив зовсім не покидати своєї старої хати на високім пагорбі над плавнями* (О. Довженко); *У центрі села тече річка з дивною, мабуть татарською, назвою – Ташань* (Г. Тютюнник).

Відокремлення уточнювальних членів речення дуже часто постає факультативним, пор.: *Біля холодної криниці край села під вербою стояла Олеся, смутна й тиха, як і всі дівчата в ті часи на нашій на кривавій Україні* (О. Довженко).

Але завжди відокремлюємо уточнювальні члени речення розташовані дистантно до уточнюваного члена: *Я колись мріяв стати льотчиком, ще в п'ятому класі* (О. Донченко).

3. Речення з пояснювальними компонентами

Пояснювальні члени речення, за А. П. Загнітком, поєднуються з пояснюваним компонентом пояснювальним зв'язком. Їх можна поділити на дві групи.

1. Власне-пояснювальні члени речення, які позначають те саме поняття іншими словами, тобто вони семантично тотожні з пояснюваними словами. Часто їх уводять у речення сполучниками тотожності *тобто, цебто, себто, а саме* та полісемічними сполучниками *або, чи* з таким самим значенням, а також службовими словами, що поєднують свою власну функцію зі сполучниковою, *правильніше, точніше, швидше, просто кажучи, краще сказати* тощо.

Власне-пояснювальними можуть бути головні і другорядні члени речення:

1) підмети: *Ностальгія – туга за батьківщиною – та лаборальгія – туга за працею* – вимучували і виснажували Сашка вкінець (Ю. Смолич);

2) присудки, частіше іменні частини складених іменних присудків: *А влада в Україні може бути одна – наша, народна, й дивно навіть питання ставити інакше* (Д. Кулиняк); *Його довге густе волосся, що здавалося зеленим, коли він випірнув з Озера, підсихаючи на сонці, ставало світлішим, точніше – русявим з білявими переливами* (Ю. Покальчук); *Самі форми на – щий позосталися у нашій мові, але всі перейшли на прикметники, цебто сприкметникувалися* (І. Огієнко);

3) додатки: *Я бажаю поетові дальшого **росту, тобто поширення і поглиблення тематики і нових досягнень у мові і формі*** (М. Рильський); *Ще у XVIII–XIX століттях на Дністрі можна було побачити **шкату – найбільше парусне судно для перевезення солі, зерна*** (С. Пушик); *Тепер, скінчивши з діловим боком своєї праці, познайомлю Вас, шановний добродію, із самою **системою, або планом роботи*** (Панас Мирний); *Змістом своїм драматична поема Лесі Українки зв'язана з XVII віком, точніше з добою **Руїни й Петра Дорошенка*** (М. Драй-Хмара);

4) означення: *Точно відновити **імплікований, тобто матеріально не виражений, предикат** у таких реченнях важко.*

2. Члени речення зі значенням включення, що введені службовими словами в тому числі, такі як, як наприклад, наприклад, зокрема, насамперед, в крайньому разі, навіть: ***Література, в тому числі й критика, має сьогодні жити з іще більшою творчою напругою*** (О. Гончар).

До цієї групи А. П. Загнітко зараховує і звороти субстантивного типу, які в традиційній граматиці кваліфікують як відокремлені додатки.